

B
8
R. Klaustiņš

POETIKA

pamatskolām, papildskolām
un cittautu skolu augstākām
klasēm

II

Episkā, dramatiskā un
liriskā dzeja

1927.

A. Gulbja apgādībā, Rīgā

8
91
B

R. Klaustiņš

POETIKA

pamatskolām, papildskolām
un cittautu skolu augstākām
klasēm

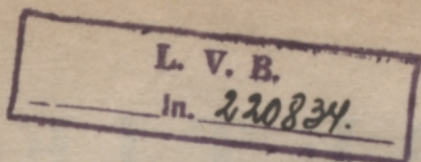
II

Episkā, dramatiskā un
liriskā dzeja

1927.

A. Gulbja apgādībā, Rīgā

L-1
10-1-2

A. Gulbja grāmatu spiestuve, Rīgā, Ausekļa ielā 9.

noklīdzams sikumos, aprakstos, raksturu tēlojumos, vadādams lasītāju no vietas vietā. Raibu notikumu gaita un vēstījuma plašums sniedz patīkamu pārmaiņu un saista lasītāju, kaut stāsts pieņemtu lielus apmērus.

Turpretim drāmas sacerētājs nedrīkst pats stāstīt: viss saturs viņam jānovieto sarunās, jādomā, ka luga norisināsies skatuvē, kur par ārējo ietēru rūpējas aktieri, dzīvi tēlodami lomas vaižstiem, kustībām un izteiksmīgu teksta izrunu. Piederīgus kostimus un notikumu ainas apgādā dekorators. Izveicīgi sacerēta luga nedrīkst izplūst episkā plašumā, lai skatītāju nenogurdinātu. Dramatiķim nākas vielu norobežot, koncentrēt, sadalot to cēlienos, skatos, ainās, strauji attīstot darbību un cīņu, kas atstāj dziļāku iespaidu.

Liriskais sacerējums viegli nošķirams no episkā un dramatiskā; saturā tas mēdz būt cieti norobežots, apmērā mazs, tāpēc ka stipras jūtas pastāv tik īsu brīdi. Sajūsma vai doma ietērpta pantos, dzejotā valodā, izņemot retus gadījumus, kad to izteic prozā, biežāki iesprauž prozā rakstītos stāstos un dramās.

Liriskas vietas atradīsim stāstos, piemēram, Apsīšu Jēkaba „Bagātos rados“ jūsmīgs gāršas apraksts, Porūka „Romā atjaunotājos“ daišs pavasara nakts tēlojums. Skalbes pasakās atradīsim ļoti tikamas liriskas vietas, piem., „Kaķīša dzirnavās“, mājas un ziemsvētku aprakstus.

Episkai dzejai pamatā likts vēstījums, dramatiskai — darbība, kas izteikta sarunās jeb dialogos, liriskai — jūsmīgi pantī.

Episkā dzeja.

Episkai dzejai pieskaitam 1) tautas episko dzeju un 2) mākslas episko dzeju.

Tauta stāsta teikas par dieviem, varoņiem, vēsturiskiem notikumiem un vietām. Pasakās viņa šķetina raibu un brīnišķīgu notikumu pavedienu, kur vienkāršie cilvēki jaukti ar pārdabīgām būtnēm, burvjiem, raganām, pūkiem un velniem. Senos laikos teika noderējusi vairāk pamācībai, pasaka — laika kavēklim. Laudis tolaik vēl ticēja teiku un pasaku māņiem. Prāta attīstībai izplatoties, tautas episkā dzeja sāka aizmirsties un tās vietu ieņēma tagadējās epikas veidi: stāsts, romāns, novele, idīle, fabula un balāda.

Tautas teikas. Mūsu senči domāja reliģiski un pūlējās pasauli izskaidrot pārdabīgiem spēkiem, kas esot radījis zemi un debesi, spīdekļus, cilvēkus un dzīvniekus. Labie un ļaunie gari svēta vai posta dabu un cilvēka dzīvi. Dievs dod visu labu, Pērkonš tira gaisu, Laima lemj mūžu, glābj nelaimē un postā.

Jods un velns, Dieva un Pērkona ienaidnieki, plēš sauli un mēnesi, kad tie aptumšojas, sūta negaisus, vētru un puteņus, maldina un biedē mierīgus ļautiņus. Velna kalpi, burvji, raganas, pestelī un laumas, posta druvas, maitā lopus un sūta cilvēkiem niknas sērgas un slimības. Pirmatnējā cilvēka prāts dabas parādības personificē un atziņas izteic brīnišķīgos un daiļos stāstos, teikās jeb mitos.

Teiku saturs aptver lielo debesu dievu pasauli un viņu attiecības pret zemi un cilvēkiem. Debesis viņam šķiet aiz mākoņiem, kur var uzkāpt pa lielo pupu, kas naktī izaugusi tik augstu. Līdz mākoņiem aug arī debesu koks, zem kuŗa zariem dievu dēli cērt pirti, t. i. mājokli. Zemes malā, kur debess un zeme satiekas, var uzklūt debesu kristalkalnā, pa kuŗu saule un mēness saviem kumeļiem braukā, zvaigznes rotā un Pērkons daždien dārdēdams dūcina un zibiņo. Debesu kokā vai kalnā dievu mājokļi, kuŗu godību un krāšņumu mirstīgam liegts skatīt. Kas nevilšus dievu pasauli skatījis, kļūst mūžam mēms.

Dievs, vecais vīriņš, dažreiz aizved bērnus debesu kalnā, kur mīt viņu vecākie, strādādami Dieva darbus, ganīdami kumeļus zīda vai zelta pļavās. Vaŗaviksne uzrauj zēnu mākoņos, mēness paceļ gaisā meitu ar visiem nēšiem.

Satiksme starp debesīm un zemi viegla un lēta: Dievs un Pērkons nāk zemes virsū labos atalgot, grūtdieņus žēlot, ļaunos sodīt. Dievam iznāk nebeidzama cīņa ar velnu, Pērkonam — ar Jodu, ko viņš trenc savām lodēm. Debesu dievi ir visa laba glabātāji, visas tautas dievi, kas rūpējas par kopējiem, vispārijiem likteņiem.

Radības teikas. Dievs rada pasauli no putekļiem. Velns, protams, lūko postīt gludo jaunradīto zemi, uzsprūdīdams tai no mutes kalnu grēdas un virsotnes. Dievs rada cilvēku ar vienu roku, kāju un aci, lai skata un dara tikai labu, iet taisnus ceļus. Velns pierada cilvēkam otru aci, roku un kāju, lai tas kļībotu uz ļauno pusi. Dievs rada suni, velnam izdodas vilks, kas tūliņ metas savu radītāju plēst.

Radības teikās izmanāms kristīgas ticības iespaids.

Vietu teikas. Seno latviešu neattīstītam prātam šķīta visai dīvaini kalni, upes, ezeri, klinšu krāces, lielie akmeņi, dziļi atvari, purvi. Viņš mēģināja tos izskaidrot brīnišķīgā kārtā: Dievs pavēlējis rakt zvēriem un putniem Daugavu, uzbēris Kangaru kalnus; velns gribējis aizsprostīt Ventu pie Kuldīgas, bet gailis aizdziedājis un aizmencis; tā cēlies ūdens kritums.

Dievs laidis ezerus pa gaisu, līdz tie atraduši tikamo vietu, kur nolaisties. Purvi un atvari ir velnu un garu mitekļi; dziļos mežos mājo sumpurvi, laumas un raganas.

Senais latvietis it pareizi noskārta, ka lielās parādības ze-

mes virsū nav cilvēku roku darbs. Pārcilvēciski spēki tur darbojušies. Zinātne tagad pierāda, ka Daugavas un citu upju gultnes, ezeru un atvaru dobumus rakuši ledus laikmeta šļūdoni, lielo granīta gabalu atnesis šļūdonis no Zviedrijas kalniem, kamēr morenas, kā Kangaru kalni, cēlušies ilgos gadusimtenos, ledum kūstot un atsvabinot mālu, smilti un granti.

Vietu teikām pamatā atrodam aizvien pareizu vērojumu, kas brīnišķām fantazijām sajaukts.

Vēsturīgās teikas. Latvju tautai verdzībā sliktot, aizmirsušies senie varoņi un cīņi. 17. gadu-simtenī vēl stāstījuši teiku par Induli, Embotes virsaiti, kas cīņijies vāciešu pusē, iemīlējies kristīto Ariju un pats kristījies. Kad leišu karalis Mintauts apdraud Embotes pili, Indulis atgriežas senā pagānu ticībā un beigās, kā vācu kalps, aiziet bojā. Induļa dzīve attēlo latvju virsaišu traģisko likteni, kas nespēja tautu glābt no vergu važām. Par senām vēsturīgām vietām, nodedzinātām senām pilīm, teika zin tikai tumšos vārdos vēstīt, ka kalnā nogrimusi pils ar karaļiem un to bagātībām, ko vienīgi burvju vārds spējot gaismā celt. Vēsturīgas teikas glabā senās tautas brīvības un cīņu atmiņas.

Teiku saturs ļoti nopietns un svarīgs. Dievu teikas satur augstākos jēdzienus par pasauli, dabu, izplatījumu, cilvēku uzdevumu. Vietu teikas pūlas izskaidrot, kā cēlušies Latvijas kalni, upes un ezeri. Vēsturīgas teikas uzglabā senās dzīves atmiņas. Teikas pūlas izskaidrot dzejiskā veidā Dievu, dabu un cilvēku.

Teiku stils pieskaņots cildenam un nopietnam saturam. Teikas stāsta nopietnā un svinīgā valodā, atmetot raibus sarežģījumus. Lai vēstījums nenogurdinātu klausītāju, tas jāstāsta daudz īsāki, nekā īstās dēku pasakas. Tikai pēdējā laikā, kristīgas ticības jēdzieniem izplatoties, nopietnā teikā sāk ieviesties joku elements, sevišķi Dieva un velna sacensībā. Tas norāda, ka tauta pamazām sākusi atmest seno pagānu ieskatus.

Pasaku saturs strauji nošķirams no teiku augstākiem jēdzieniem un varoņiem. Pasakās darbojas rupjie stiprinieki, koku rāvēji, kalnu gāzēji, viltīgie punduriši, piem. Sprīdītis, lab-sirdīgie mulķīši, kam vecītis Dieviņš palīdz, bāreņi, sērdieņi, prinči, princeses. Cilvēkiem nāk palīgā visādi mazi gariņi jeb demoni, kas piemīt mājā, druvā, laukā, mežā un ūdenī. Mazie gariņi nespēj līdzināties lieliem debesu dieviem, kas valda pār debesi un zemi. Mājas garus, pūkus, velus, večus, to īpašnieks spēj pielabināt vai iebaidīt. Pūkus, mājas sargus, večus, svētās meitas bažo labiem ēdieniem, lai tie savam kungam klausā: svētī drivas, kā veli un jumji; zog un laupa mantas, kā labības vai naudas pūki. Pundurišus rūkus bažo, lai tje naktīm darbus strādātu. Lietuvēnus un vilkačus atvaira krustiem, asiem ie-

ročiem, viesuli sadursta ar nazi vai izkapti, aiztrenc ar akmeni; sumpurņus apmāna, apavus ačgārni uzgērbjot.

Liela loma pasakās burvjiem, raganām, spīganām, maldinātājiem un vadātājiem, citiem tumšiem gariem un spokiem, miroņiem, pasaku vientiesīgiem velniem. Gari varoņiem gan palīdz, gan vajā tos. Burvji un citi gari virza pasaku vēstījumu brīnišķīgā straujā darbībā un pārmaiņā, uzturēdami naivā klausītājā visdzīvāko interesi.

Burvības liek darboties visādiem fantastiskiem zvēriem, čūskām, pūķiem, māju lopiem, meža kustoņiem, neizņemot sīkos putniņus un kukaiņus, piem., skudras, bites un mušas.

Pasaka nojauc robežas cilvēku, dzīvnieku un kukaiņu, tāpat arī atsevišķo sugu starpā. Pasakā kopā darbojas mājas un meža dzīvnieki. Vilks vai briedis galā nokauts pārvēršas princī, gulbis vai dzeguze — jaunavā.

Kāpēc pasaka vairāk izplatīta par teiku?

Kamēr teiku pasaule pamazām iznīka kristīgas ticības iespaidā, zemākie māņi un demonoloģija ziedēja pilnā spēkā kļaušu ļaužu vidū. Nav nevienas vistumšākas vietas Latvijā, kur pasaka nebūtu iespiedusies. Pasakas vēstījums ir dīvains, straujš, interesants un pievilcīgs, kas visvairāk valdzina tautas prātu un fantaziju.

Sadzīves pasakas vēsta par bārenītes likteni tik dīvaini daiļos notikumos, ka nav neviens, kam nebūtu mīļš un tīkams no bērības cietējas dzīves un dzejas stāsts.

Plašās un garās dēku, stiprinieku un varoņu pasakas vada klausītāju raibā notikumu pasaulē, kur stiprais, izmanīgais, viltīgais vai labais pārspēj neskaitāmus šķēršļus un sagādā galā taisnībai un patiesībai uzvaru.

Veļu un māņu pasakas vēsta par šausmīgo garu velnu pazemes un pekles dzīvi.

Dzīvnieku, joku pasakas sagatavo klausītājam dažu jautru un pamācības pilnu brīdi.

Senlaikos pasaka ieguvusi lielāko nozīmi visplašākā ļaužu vidū.

Pasaku stils. Veicīgi izstāstīt pasaku nav viegla lieta. Ists pasaku teicējs iesāk un beidz pasaku īpaši saliktiem vārdiem, sākuma formulām, piem.: Reiz senos laikos dzīvojis, tas noticis vecos, labos laikos u. t. t. Nobeiguma formula: pasaku varonis, ja nav nomiris, dzīvo vēl šo baltu dienu.

Pasaku mēdz teikt atstāstāmā izteiksmē, tāpēc ka tā noklausīta no senākiem pasaku teicējiem. Lai darbību atdzīvinātu, bieži atsevišķus notikumus vai visu pasaku stāsta vēsturīgā tagadnē, piem. pasaku „Raganas iemaukti“.

Darbību pasteidzina izlaidumi, piem.: vilks tūlīn klāt! Se-

višķi straujas kustības izteic nenoteicamā izteiksme un izsau-
cieni, piem.: kur lēkt, kur sprukt; putniņš spuduks! kokā, dur-
vis blāķš! cieti u. t. t.

Pasakas darbību atdzīvina un atvieglo notikumus atmiņā
paturēt atkārtojuma figuras, sarunas forma, vaicājumi, atbildes,
izsaukumi. Lai klausītājs nepagurtu, trīskārtīgais kā-
pinājums virza darbību nemitīgi un dramatiski tālāk, līdz
tā nonāk sen gaidītā nobeigumā.

Īsts pasaku stāstītājs mēdz vēstījumu izpušķot spēcīgiem
tautas vārdiem, izteicieniem, sakāmiem vārdiem, īstēni joku un
smieklu pasakās. Viņš lieto bieži pastāvīgos tautas epitetus,
salīdzinājumus un, kā tautas stāstītājs, provincialismus un vec-
vārdus, dažkārt prastus un rupjus izteicienus. Īsts pasaku stils
raibs, pievilcīgs un spēcīgs.

Pasaka un teika sniedz pirmatnēja un
pilnīga vēstījuma piemēru, kuŗā notikumi
nedrīkst apstāties un kādu brīdi norimt,
kā tas bieži notiek mākslas epikā, kur darbību brīžiem pārtrauc
apraksti, raksturojumi un pārspriedumi.

Mākslas episkā dzeja.

Mākslas episkai dzejai pieskaitam romanu, noveli,
stāstu un sīkākus epikas veidus: fabulu, jaunlaiku
pasaku, idili, baladu un poemu.

Romanā, novelē un stāstā mūsu laiku epiki attēlo īsteno
dzīvi, tās domas un centienus. To saturs mēdz būt ļoti dažāds
un raibs. Katrs rakstnieks pūlas dzīvē atrast jaunu sa-
turu un to interesanti izstāstīt. Romanu un stā-
stu saturu nespējam vairs atmiņā paturēt un atstāstīt. Jaunlaiku
īstēnības epika iespiesta grāmatās, to sacerētāji visiem zināmi
un pieminami. Ari varoņu un to dzīves notikumi darbojas no-
teiktā laikā un vietā. Aiz tā iemesla romanu, stāstu un noveli
dēvējam par īstēnības epu vai epiku.

Romans. Vidus laiku dzejas darbus mēdza vairāk sacerēt
latiņu valodā. Kad jaunās tautas bij tik tālu attīstijušās un savu
valodu izveidojušas, ka spēja sacerēt dzejas darbus un tos lasīt,
rakstnieki atmeta starptautisko, nomirušo latīņu valodu un sāka
dzejot savā īpatnējā valodā. Tādā kārtā cēlās bruņinieku stā-
sti un dzejoļi franču, spāniešu un italiešu valodās. Jauno tautu
sacerējumus dēvēja par r o m a n i e m, tāpēc ka tie rakstīti ro-
maņu, franču, spāniešu un italiešu, valodās. Minētās tautas cē-
lušās seno romiešu zemēs un viņu kopējais nosaukums atvasi-
nāts no vārdiem R o m a, r o m i e š i - r o m a ņ i.

Romana attīstība. Romans izveidojas jauno tautu garīgā dzīvē. Pir-
mie bruņinieku romani ātri tiek aizmirsti, tāpēc ka to saturs bij neticami

dēkains un nepatiess. Bruņinieku romanus izsmej spāniešu romanists Servantess, likdams Don-Kichotam, kas salasījis dēku romanus, piedzīvot daudz jocīgu un smieklīgu notikumu. Don-Kichots iet pasaulē kā īsts bruņinieks cīnīties par nospiestiem, bāreņiem, atraītiem, bet prāta mulsumā uzbrūk vēja dzirnavām, noturēdams tās par negantu milzeni. Viņam iznāk smieklīgas ciņas ar avju baru, mūļu dzinējiem u. t. t. Servantess izsmējis bruņinieku romanus, kas no tā laika iznīka, un pievērsa uzmanību īstenai, patiesai dzīvei. „Don-Kichots“ iznācis 17. g. s. sākumā divās daļās (I. — 1605., II. — 1615. g.).

18. gadu-simtenī pasaules slavu iegūst angļu ceļotāju romāni: Defo slavenais Robinsons Krūzo (1719. g.) un Svīfta Gulivera ceļojumi (1726. g.).

Defo bij tirgotājs, kas daudz dzīvē cietis, bankrotējis, vajāts par reliģiskiem un politiskiem ieskatiem un tāpēc sūta savu Robinsonu tālā jūras salā, lai celtu jaunu kārtību, kur valdītu vienlīdzība, brālība, brīvība un ticības iecietība. Sadržīvel vajagot iegūt dabīgo vienkāršību, liekot tai pamatā zemkopja ražīgo darbu un strādīgo tikumību. Robinsons Krūzo savā laikā pārtulkots visās Eiropas, tagad arī persiešu un japāņu valodās un piedzīvojis simtiem jaunu izdevumu visās valodās, klūdams par populārāko romanu pasaulē.

Svīfta Gulivera ceļojumi ir satirisks romans, kas šausa galma un politisko partiju nodevību, sadzīves melus un liekulību. Svīfts, pārāk godkārīgs būdams, neatrada isto vietu savām lielām brīnumainā daļā padara zirgus par gudrākiem un labākiem nekā cilvēki.

Anglijā 18. g. simtenī uzplaukst ceļojumu un satīrīkas romans, turpretim 19. g. simteņa sākumā Skots nodibina vēsturisko romānu.

Valteris Skots (1771.—1832. g.) sirsnīgi milējis skaistos Skotijas kalnus, to pirmatnējos, interesantos iedzīvotājus, ganus un zemkopjus, kas glābja neskaitāmas dziesmas, baladas un teikas par seno dzīvi, karjiem un ciniņiem. Krādams teikas un kroniku ziņas, Skots pamatīgi izpētīja senatni un ļoti dzīvi tēloja skotu ciņas ar angļiem (Veverlejs 1814. g.) un vidus laiku bruņinieku laikmetu (Aivenho 1820. g.).

Istais angļu romāna nodibinātājs tagadnes nozīmē ir Čarlss Dikenss (1812.—1870.), kas jaunībā piedzīvojis daudz grūtumu un nedieņu. Viņš tēlo nelaimīgu un labu bērnu likteni cietsirdīgā angļu uzņēmēju un naudeļu sabiedrībā. Olivers Tvists līdzīga nosaukuma romānā piedzimst slimnicā, vārgst patversmēs, darbnīcās, kriet Londonā zagļu un slepkavu bandas rokās, tikai ar lielām pūlēm labu ļaužu glābts. Romānā Davids Koperfilds Dikenss tēlo savu bērniību un ciešanas ģimenē, skolā un sadzīvē. Maza, nabadzībā krituša ierēdņa dēls būdams, Dikenss tēlo sīko pilsoņu, amatnieku, tirgotāju un vispār mazo ļaužu likteni, uzrādīdams sadzīves, īpaši skolu, tiesas un valsts iekārtas nepilnības. Turpretim viņa laika biedris Tekerejs tēlo satīriski angļu augstmaņu dzīvi.

Angļu romans plašs, tēlojumos sīks, pamatīgs un atsaucīgs; viņš pārlicina lasītāju, un tāpēc ieguvis lielu nozīmi citu Eiropas tautu rakstos. Angļu romānu lasa vienlīdz pieaugušie, kā arī bērni.

Ļoti populārs Eiropā franču romans, kas izaudzis un izveidojies angļu romāna iespaidā.

Balzaks (1799.—1850.), Valtera Skota skolnieks, sacerējis 100 sējumus un aprakstījis apmēram 3000 tipus. Viņš tēlo pilsoņu sabiedrību pēc lielās franču revolūcijas 18. g. s. beigās un 19. g. s. sākumā. Viņš notēlo Parīzi un provinci, rādīdams, kā jaunā pilsonība nesaudzīgi rauš mantu un bagātību, kamēr tauta tumsā smok. Piemēram der viņa romans *Govio tētiņš*, bagāts nūdeļu fabrikants, kas savas divas izlutinātas meitas izprecina bijušiem aristokrātiem. Tie izputina labo Govio tētiņu, kas spēj meitām upurēt pēdējo grāsi. Līdzās notēloti visādi mēbelētu istabu šaubīgi un noziedzīgi elementi, vēlākā dzīvē tik tipiski.

Flobers (1821.—1880.), viens no labākiem franču stilistiem, tēlo pro-

vinces advokata *Bovari kundzi*, kas aiz tukšuma un garlaicības aiziet bojā, vai vēsturīgā romanā *Salambó* lielu ļaunu un kara spēku skatus senā Kartagā.

Vistuvāki jaunlaiku sadzīvi uztvēris **Emīls Zola** (1840.—1902.), tēlodams visas šķiras, sākot no bankiera un ministra, beidzot ar skrandu proletarieti, kā Balzaks viņš aptvēris daudz sabiedrības pārstāvjus, piem., romanā „*O g[r]a[č]i*“, grandiozu streiku un raktuvju postu Francijas rūpniecības apgabalā.

Istenību attēlodams, franču romans aptver visu franču dzīvi 19. g. simtenī un vairāk no tumšās puses, tēlodams to labāki, nekā sausā vēstures grāmatā.

Krievu romans attēlo ipatnēju slavu sadzīvi un ziemeļnieku dabu. **Turģenevs** (1818.—1883.) brīnišķīgi apdzejo krievu vienmuļo dabu, idealizē zemnieku tēlojumos **Mednieku piezīmes**, apraksta labsirdīgos un mīkstčaulīgos muižniekus, piem., romanā **Muižnieku perekļis** vai nenosvērtos krievu inteliģentus, kas ātri uzņem Eiropas idejas, bet drīz pagurst un noslikst ikdienībā, piem. rom. **Tēvi un dēli**.

Dostojevsks (1821.—1881.), viens no lielākiem romanistiem pasaulē, revolucionārā kustībā nokļūst katrogā, kur iegūst ieskatu visdziļākos cilvēka dvēseles noslēpumos. Viņš tēlo arestantu dzīvi romanā **Miroņu nams** un slepkavas pārdzīvojumus rom. **Noziegums un sods, Brāļi Karamazovi**.

Tolstojs (1828.—1910.) tēlo lielā, četru sējumu romanā **Karš un miers** Napoleona uzbrukumu Krievijai 1812. gadā, notēlodams jo plaši visu krievu aristokrātu un zemnieku dzīvi. Lielā romanā **Anna Kareņina** tēlota sieviete, kas šķirusies no vīra, atstājusi bērnu, bet nespēj pārvarēt sirds mokas un beidz traģiskā nāvē.

Krievu romans tēlo nepārspējamā kārtā mīkstčaulīgo, labsirdīgo un atsaucīgo slavu dvēseli, bieži pašu nelaimīgāko un dziļāk grimušo noziedznieku un sadzīves grūtdienu, sludinādams augstāko žēlsirdību un cilvēcību.

Poļu romans. Lielākais poļu romanists **Kraševskis** (1812.—1887.) sacerējis vairāk simts romansus. Līdzīgi Valteram Skotam, viņš smēlis vielu no interesantās poļu, leišu vēstures un sadzīves. Kraševskis apkaņo neapzinīgo krievu ierēdniecību un pašlepo poļu muižniecību, piem., **Jermolā**. Pamests pana dēls uzaug laimīgs Jermolas būdīņā, kļūst nelaimīgs kungu pili. Kraševskis noteikts demokrats.

Senkevičs, popurārākais no poļu romanistiem, tautas spaidu laikos uzturējis tēvijas mīlestību, idealizējis poļu dzīvi un sacerējis patriotiskus romanus no poļu cīņām ar vāciešiem, piem., **Ar uguni un zobenu** (1884. g.), **Grēku plūdi** (1886. g.). Eiropā plaši pazīstams viņa vēsturīgais romans **Kurp eji?** kuņā aprakstīts varmācīgā romiešu ķeizara laikmets, kristīgo vajāšanas.

Ungaru romans. Jokais (1825.—1904.), Valtera Skota un franču romanistu skolnieks, sacerējis 300 sējumus, aprakstīdams ungaru brīvības cīņas, sabiedrības pārveidošanos, arī darba ļaunu un rūpnieku centienus, piem. ogļu raktuvju nemierus romanā **Melnie dimanti**.

Somu romans. Pasaules slavu iemantojis ipatnējais Kivi (Stenvals 1834.—1872. g.) romans **Stāsts par septiņiem brāļiem**, kurā vēstīts par septiņiem brāļiem, naiviem dabas bērniem, kas rupjā sabiedrībā un bargā Somijas dabā pašu spēkiem izglītojas, norūdās ciešanās, cīņās un darbā, iemantodami cienījamu stāvokli draudzē.

Eiropas romans apraksta galvenā kārtā istenību, vienkāršo tautas, darba ļaunu dzīvi ikdienas dzīvē. Viņš ļoti tuvi atspoguļo ikdienu un tāpēc arī sacerēts **prozā**, kas spēj pilnīgāki izteikt dzīves patiesību, nekā dzeja. Dzejotā valodā sacerēti tikai daži romani. Tādā kārtā romans strauji novēršas no senākās literatūras, kas apcerēja klasiskos un romantiskos

varoņus, karaļus, viņu galmus, augstmaņu dzīvi vai mītoloģiskus tematus. Klasiskā laika sacerējumi rakstīti dzejā.

Dīzenais Eiropas romans aptver tautas sadzīvi un vēsturi. Viduslaiku vēsturi aprakstījis Valters Skots, kuŗa pamudināti visi Eiropas tautu romanisti mēģinājuši atdzīvināt senatni. Tas sevišķi izdevies poļiem, Kraševskam un Senkevičam. **H u m o r i s t i s k o** un **s a t i r i s k o** romanu vairāk sastopam dzīves priecīgā spāniešu, anġļu un amerikāņu rakstniecībā, Servantess, Svifts, Dikenss, Tekerejs, Tvens. **S o c i a l o** romanu, kas satur sadzīves cīņus un idealus, franču literaturā, piem., Balzaks, Flobers, īpaši Zola. **P s i c h o l o ģ i s k o** romanu krievu rakstniecībā, piem., Turgeņeva, Tolstoja un īpaši Dostojevskā rakstos. Eiropas romans aptver bagātu vielu, kas apgaismo sadzīvi, vēsturi un cilvēka dvēseles dzīvi, labāki un pilnīgāki nekā sausā vēsture.

Latviešu romans.

Pagājušā gadu-simteņa otrā pusē atzīmējami mūsu pirmie romāni: Kaudzīšu „M ē r n i e k u l a i k i” un Matera „S a d z ī v e s v i ļ ņ i”.

„M ē r n i e k u l a i k i” (1879. g.), kā sadzīves romans, izmanto vielu no māju iepirkšanas laikiem Vidzemē. Romans tēlo sadzīves ļaunumus. Labākie cilvēki iet bojā, ļaunie uzvar. Sadzīves ļaunums izsmiets un tēlots humoraistiskā un satiriskā, bet labo varoņu un veclaiku sirds cilvēku ciešanas traģiskā garā.

Sadzīves viļņi tēlo sava laika tautiska cīnītāja, Uplejas muižas pārvaldnieka Felzenberga dzīvi, kas kaŗo pret liekulīgiem un blēdīgiem muižas ierēdņiem, pabalsta saimes un pagasta attīstības centienus.

Deglava (1862.—1922. g.) romanu trioloģija I. Rīga 1912., II. L ā b ā k ā s f a m i l i j a s, III. P a l a b i u n k r e i s i tēlo latviešu dzīvi no tautiskās aŗmodas līdz jaunākiem laikiem. Trešo daļu sacerētājs nav paguvis nobeigt. Deglavs minētam laikmetam dzīvojis līdz, izstāsta tiešus un neviltotus piedzīvojumus, pielikdams klāt rūpīgi krātas citas ziņas. Viņš apraksta, kā latvieši pamazām iekaŗo Rīgu, nodibina biedrības, bankas, teatri, laikrakstus. Romanā rūpīgi un sīki aprakstīti 70., 80. un 90. gadu darbinieki, gan īstā vārdā tos nosaucot, gan dodot pieņemtus vārdus. Līdzīgi Zola lieliem romāniem Deglava vēstījums vispirms pūlas būt sīks un patiess. Bieži viņš kļūst gaŗlaicīgs un pārāk sauss, tāpēc ka cenšas tā tēlot, kā tas patiesībā noticis. Viņš strādā kā fotogrāfs, dabas zinātnieks, naturalists. Deglava trioloģija ir naturalistiska romana piemērs mūsu rakstos.

Voldemara Zāliša romans **Juris Brasa** (1926. g.) ir pantos saskandināts, kā tāds vienīgais latviešu rakstos. Sacerētājs, cieti kā Deglavs, pie dzīves un īstenības turēdamies, izstāsta savu jaunības dienu piedzīvojumus, pieredzējumus un cīņipus. Plašais romāna vēstījums jaukts ar mīlestības, dabas romantiku, prātojumiem un strīdiņiem, kas attiecināmi uz pēdējiem notikumiem. Romans satur patiesu Kokneses dzīves un dabas notēlojumu 90. g. sākumā.

Janševska plašais romans **Dzimentene** iznācis piecās daļās (1922. g.) un aptver kalpu (Janševskis — kalpa dēls), saimnieku un muižnieku dzīvi pagājušā gadu-simteņa pēdējā ceturksnī. Rāmā un plašā vēstījumā, vienkāršā, spirtgā tautas valodā tēlota Kurzemes nomalīte, vientiesīgi-jocīgi raksturi gājēju, saimnieku un muižnieku vidū. Vēlākos sējumos romāna notikumu risinājumā vietu iegūst arī jaunāko laiku dzīve, īpaši pilsēta, kas sāk attīstīties 90. gados. **D z i m t e n e** ir plašākais romans latviešu valodā.

Jaunlaiku romans. Senākais romans tēloja vairāk vientiesīgo lauku dzīvi, zemniekus, kalpus un saimniekus. Jaunlaiku romans smel vielu no augstākām, sevišķi inteligentu, rūpnieku, pilsētnieku aprindām.

Zīmīgākais no tiem **Niedras** romans **Liduma dūmos**, kurā labi izdomātos notikumos sacerētājs pūlējies notēlot brāļu Strautmaļu cīņu ar muižniekiem, īsteni izveicīgo Zandenu. Kandidats Strautmalis cīnas ar Zandenu par draudzes meitu godu, kamēr inženieris ceļ fabriku un ar viltīgiem kontraktiem pūlas iemantot muižnieku mežus un muižas. Romāna notikumi raibi, daudz cīņu, intrigu, kustības. Valoda izsmalcināta un vietām ļoti spēcīga.

Pēc lielā pasaules kara un revolūcijas tautas dzīvē manāma tāda notikumu bagātība, kas sniedz nebeidzamu vielu romānu sacerētājiem.

K. Strāla romanā „**Karš**” (I. 1922. g.) tver plašā un sīkā tēlojumā kara laika notikumus frontē un aizmugurē. Viņš tēlo armiju pašā asiņainā darbā un atpūtā, uzvarā un zaudējumā. Lielās kara spēka masās atsevišķais īpatnis zaudē nozīmi: strādā ieroču tehnika un milzīgā ļaužu masa, neredzamu roku vadīta. Romāna varonis ir pats karš briesmīgā un asiņainā veidā. Valoda vienkārša un noteikta, kas spēj tādēļ vēl jo vairāk pacildināt nevairāmās kara šausmas un traģiskos skatus.

Dambergs romanā **Gaitniecības ceļi** pūlējies plašā romanā (I. 1923. g.) notēlot bēgļu gaitas tālās Krievijas malās.

A. Gulbis romanā **Pēc simts gadiem** (1922. g.) apraksta 1905. g. revolūcijas piedzīvojumus, romanā **Fantasti** (1924. g.) latvju valsts nodibinājumu; romanā — **Fantastu mantojums** (1925. g.) — lielnieku laikus Latvijā.

Austriņš romanā **Garā jūdze** raksta autobiografiskas piezīmes un piedzīvojumus, ko pašam, kā 1905. g. trimdiniekam, nācies novērot.

Romans un stāsts. Tautiskās atmodas laikā, kad lielākiem darbiem vēl trūka lasītāju un izdevēju, romans nespēja tādā mērā uzplaukt, kā isākais stāstiņš, ko viegli iespieda laikrakstu slejās. Aiz tā iemesla vairāk gadu desmitos daudz stāstu vidū parādās tikai pāris lielāku romanu: **Mērnīeku laiki** un **Sadzīves vilni**. Stāstītāju mūsu rakstos vairāk, nekā romanistu, piem.: 60. gados **Neikens**, 80. gados **Apsišu Jēkabs**, 90. gados **Doks**, **Pērsietis** un **Purapuķe**, **Zeibolts**, **Blaumanis**. Jaunākā laikā minami šādi stāstu sacerētāji: **Zālītis** (**Valdis**), **Saulietis**, **Jaunsudrabiņš**, **Cālītis**, **Austriņš**, **Veselis**, **Zariņš** u. d. c.

Jaunākā stāstu rakstniecībā ļoti iecienīti **Porūka stāsti**, kas tēlo gan īstenību, gan arī fantazijas pasauli.

Jaunlaiku mākslinieciski stāstītāji, kas prot sasniegt lielu iejūtas spēku un aizrāvīgu izteiksmi, ir šādi: **Birznieks**, **Andrejs Upītis**, **Eglītis**, **Rozītis** un **Ezeriņš**.

Vēsturīgos stāstus rakstījuši **Deglavs**, **Doks**, **Niedra**, **Jānis** un **Aleksandrs Grīns**.

Stāsts aptver visu mūsu dzīvi, sākot no atmodas laika līdz pēdējam brīdim. Saturā tas bagāts un formā bieži ļoti pilnīgs. Stāstā spējam saskatīt tautas dzīves, apziņas un valodas attīstību.

Īstenības stāsts.

Juŗa Neikena stāsti sacerēti no 1863.—1867. gadam un tēlo to laiku latviešu zemnieku dzīvē, kad klausi izbeidzas, sākas māju noma un iegūšana par dzimtu. Neparastā dzīves iekārtā daudz labo klašu zemes rūķu nespēja iedzīvoties un aizgāja traģiski bojā, kā **Puriņš** stāstā „**Kalniņš un Puriņš**“. Amatnieku, dzirnavnieku, vēveŗu un kalēju dzīve tēlota stāstos „**Bāris**“ un „**Oliņš**“. Sērdienītes liktenis, kas grib kļūt saimnieces godā, stāstā „**Pamāte**“. Neikena stāstos uzrādītas dzīves ļaunās puses, lai lasītājs stiprinātos atziņā un dzīvē mācītos. Neikens raksta spēcīgā, vienkāršā tautas valodā, kas ļaudīm bij tik saprotama.

Apsišu Jēkabs tēlo latviešu zemnieku divdesmit gadu vēlāk, kad tas kļuvis zemturis, bagāts saimnieks, kā stāstā „**Bagāti rādi**“ (1886. g.), pagasta tiesas vai pašvaldības amatā, kā stāstā „**Pie pagasta tiesas**“ (1885. g.). Bagātais saimnieks cietsirdīgi, netaisnīgi un pat ļaunprātīgi izturas pret nabagiem un dzīves grūtdieniem, kā tēlots abos minētos stāstos. Viņš kļūst smieklīgs jocīgā kaļiņu strīdīņā st. „**Kaimiņi**“ 1884. g. un st. „**legātnis**“ (1885. g.). Humoristiski tēlots lielīgs veclaiku

zaldāts stāstā „Krusttēvs Ādams“. Brāļu draudzes neiecietība, dabas krāšņums un varenums tēloti stāstā „Svešos ļaudīs“. Apsīšu Jēkaba stāstos atrodam daudz 80. gadu zīmīgu raksturu, tautas dzīves skatu, romantiski daiļu un varenu dabas aprakstu, kas ietērti istā, vietām ļoti jūsmīgā valodā.

Neikena un Apsīšu Jēkaba garā sacerē **Doks**, **Pērsietis** un **Purapuķe**. Viņi tēlo kā Doks stāstā „**Paugurieši**“, pagasta varmākas; Pērsietis aizņem ierēdņu, mazpilsoņu un inteliģentu un strādnieku dzīvi, piem. st. „**Acīs krītoši burti**“. Stāstā „**Savs kaktiņš, savs stūritis zemes**“ Purapuķe rāda latvju līdumnieku, kas tīrelī uzcērt staltu māju.

Blaumanis sacerējis skaistākās noveles, piem., *Salna pavasarī*, *Purva bridējs* (1898. g.), *Raudupiete* u. c. Viņa noveles un humoristiskie stāstiņi tieši no tautas dzīves novēroti un daiļā tautas valodā izstāstīti.

Istenības vēstījuma garā daiļus darbus sacerējuši: **Saulietis** par ganu zēniem, zemju vecenītēm (st. *Ceļņa uoda*), jauna laiku saimniekiem (st. *Purvā*) un amatniekiem (st. *Kalējs Indriķis*); **Jaunsudrabiņš** bērnu dienu stāstiņus un tēlojumus (*Baltā grāmata*); **Ieviņš** tēlojis bēgļu laiku idealu latvju bērnu nedienas (st. *Guntis* un *Daila*). Teicamus stāstus sacerējuši **Cālītis**, **Austrīņš**, **Zariņš** un **Veselis**.

Porūks sacerējis ļoti īpatnējus jaunekļu stāstus, kuŗos apraksta sapņotāju un idealistu cīņu ar rupjiem pretiniekiem, ikdienas pārstāvjiem, piem., *Cibiņš* un *Buņģis* stāstā „**Kauja pie Knipskas**“ (1897. g.), *Silenieku Jānis*, *Cezars* un *Maurelius* stāstā *Romas atjaunotāji* (1896.), *Ansis Vairogs* stāstā *Pērļu zvejnieks*. Porūka stāstos līdzās ikdienas pārstāvjiem daudz sapņotāju un jūsmotāju, sirds jūtu un dabas romantikas. Viņa stils arī maigāks un jūsmīgāks, nekā agrāki minētiem rakstniekiem.

Valdemars Zālītis (Valdis) sacerējis īstu tautas grāmatu *Staburaga bērnus* (1895.), kuŗā izstāstījis gada laikā Janča un Marča piedzīvojumus, izpušķodams stāstu brīnišķiem dabas aprakstiem, kas ietērti ļoti mākslīgā modernā stilā. Viņa valoda sasniedz nevairāmu spēku un aizrāvību.

Modernā garā stāstus rakstījuši: **Ernsts Birznieks** (*Upītis*), piem. *Pelēkā akmens stāsti*, *Vecais Galdiņš* (1895.), **Andrejs Upītis**, piem., stāstiņi *Dārtiņa* un *Kārklī*, *V. Eglītis* tēlojumā *Sausā vasara* un *Rozītis* stāstos *Nāves vižņi*.

Vēsturīgais stāsts. *Degļavs* sacerējis stāstu *Vecais pilskungs* (1890. g.), *Doks* — stāstu *Krišs Laksts* (1893.). Abiem populāriem stāstiem viela smelta no klaušu laiķiem. Stāstā *Kad mēnesis dīlst Niedra* tēlo poļu lai-

kus Vidzemē, vairāk aizņemdams muižnieku un augstmaņu, nekā zemnieku dzīvi. Jaunākā laikā vēsturīgus stāstus rakstījuši Jānis Grīns, piem., Ģirta Aizupja ceļojums uz Gvineju un Sakšu Morics (1924. g.), Aleksanders Grīns, piem., krājumā Septiņi un viens (1926. g.), kas satur interesanti un spilgti izstāstītus senos kara un sadzīves notikumus.

Istenības vēstījums aptver romanu, stāstu un noveli, kas notēlo tautas dzīvi, tās domas un centienus no atmodas laikiem līdz mūsu dienām.

Istenības vēstījuma saturs pamazām paplašinājas: 60. gados tēlots klaušu nobeigu laiks; 70. gados tēlota saimnieku šķira un lauku inteliģence; 80. gados bagāta zeltu un lauku nabadzīgās šķiras. Līdz 90. gadiem romanu un stāstu varoņi lielāko tiesu laucinieki, zemnieki, reti pilsētnieki un inteliģenti.

Pilsēta iegūst lielāku nozīmi gadu simteņa beigās. Stāstu varoņos iekļūst arī tirgotājs, ierēdnis, strādnieks, rūpnieks un mācītājs šķiras. Sadzīvē izlaužas jaunas sociālas cīņas, kas atrod izteiksmi rakstniecībā.

Pasaules karš, latvju tautas bēgļu laiki un lielās revolūcijas notikumi snieguši tik daudz pieredzējumu dzimtenē, plašā Krievijā un ārzemēs, ka vēstījumu saturs un interešu loks aptver nepārskatāmas vietas un visai raibus piedzīvojumus. Romanu un stāstu saturs sen pāraudzis vienkāršo zemniecību, iegūdam lielus un plašus apvārsņus.

Līdzīgā kārtā attīstījušies izteiksmes līdzekļi. Pirmie romāni un stāsti sacerēti istā tautas valodā, kamēr jaunlaiku sacerējumi uzrāda valodas lokanību un pilnību, kas pirmiem episkiem vēstījumiem trūka. Episkā stila attīstībā liela loma Materam, Blaumanim, Niedram, kas prata valodu izkopt un vēstījuma stilu nodibināt.

Modernie stāstītāji izsmalcināja valodu, piem., V. Zālītis dabas aprakstos, Birznieks, Andrejs Upītis, Rozītis un Ezeriņš. Jaunākā laika latvja dvēsele un doma kļuvusi smalkāka, vairāk sarežģīta un valoda attīstās līdztekus, nolikdama zemnieka smagumu un vienkāršību, izteic tagadnes domu un jūsmu noskaņas, pretrunas un sarežģījumus.

Sīkākie mākslas epikas veidi.

Sīkākiem mākslas epikas veidiem, fabulai, modernai pasakai, idilei, baladai un poelai mūsu rakstos mazāka loma nekā stāstam. Fabula, modernā pasaka, balada un poema aizved mūs teiku un bērības sapņu pasaulē. Minētie dzejas veidi saturā romantiski, pretēji istenībai un sacerēti dzejotā valodā.

Fabula ir pasaka vai izdomāts notikums un stāstiņš, kas cenšas lasītāju pamācīt. Fabulas dzimtene meklējama seno

austrumu tautu, arī grieķu un romiešu vidū: Grieķis Ezops (V. g. s. pr. Kr.) un romietis Fedrs (ap Kr. dzimšanu) salika prozas stāstiņu vai notikumu, kuŗa nolūks kaila pamācība. Franču fabulists Lafontens (16. g. s.) ietēŗpa fabulu daiļā dzejas formā. Krievu fabulists Kriļovs (19. g. s. sākumā) tulkojis un sacerējis oriģinalas fabulas, no kuŗām daudz teicami pārtulkojis Fr. Adamovičs, piem., „Sisenis un skudra“, „Lapsa un siers“.

Mūsu rakstniecībā fabulas ziedu laiki meklējami 18. g. simtenī, kad vecais Stenders savos Stāstos un pasakās pārtulkoja Ezopa, Fedra un vācu fabulistu darbus. Visi laicīgo rakstu laikmeta pārstāvji sacerējuši vai tulkojuši fabulas.

Tagad fabula pārdzīvojusi savu laiku. Mūsu vienīgais fabulists ir Pērsietis, kas izdevis savus dzejotā valodā rakstītus sacerējumus krājumā Pazīņas (1899. g.). Pērsietim trūkst Lafontena un Kriļova izteiksmes vijības un daiļuma, bet saturā viņš zīmīgi īpatnējs, nosodīdams latviešu sadzīves īstos netikumus, patmīlību, mantkārību fabulā „Pie siles“, nesaticību fabulā „Naža asmenis un spala“, lielību un iedomību fabulās „Ziepju burbuļi“, „Pacilātā vietā“. Viņš apkaŗo tos tautiskos netikumus, ko Kaudzītes, Apsīšu Jēkabs, Blaumanis, Doks un Parūks savos stāstos.

Idile ir stāstiņš vai tēlojums, kuŗā aprakstīta bērnu ganu, zemnieku vienkāršā, saulainā un laimīgā dzīve, piem., Porūka Idile, Skalbe Mans bērnu dienu mēness. Idiliski tēlojumi atrodami Vold. Zāliša Staburaga bērnos, kur Jancis un Marčs laimīgi pavada jaukas dienas skaistā Daugavas krastā. Līdzīgi stāstiņi Jaunsudrabiņa „Baltā grāmata“, kur bērnu dzīve norisinājas īpatnējā nomalītes pasaulē. Idile ir pārdzīvots dzejas veids. Tagad vairs nesacerē idiles un sentimentālas pastorāles, laimīgas ganu dzīves tēlojumus, kā Stenders 18. g. simtenī.

Modernā pasaka izlieto tautas pasakas paņēmienu un saturu, lai izteiktu tagadnei piemērīgas domas. Pazīstamā Niedras pasakā Zemnieku dēls, stāstīts, kā zemju puisis jājis pasaulē gudrību un laimi meklēt, bet mātes kodeļas pavediens to velk atpakaļ. Ārējā vēstījuma gaita iekārtota pasaku teicēja garā, bet saturs pavisam jauns. Zemnieka jauneklis meklē sveša padoma, jautādams vecu mācītāju, dabas zinātnieku un sadzīves pētītāju. Tie paliek atbildi parādā. Neziņā palikdams, modernās pasaules varonis iegūst negodīgā kārtā mantu, pārvācojas un zūd ģimenei un tautai. Niedras pasakā tēlota jaunlaiku kārķļu vācietība.

Mūsu rakstniecībā īstais pasaku stāstītājs ir Skalbe,

piem., viņa Ziemas pasakas. Daudzinātā pasakā par Kaķīša dzirnavām Skalbe apstrādājis tematu par nepateicīgām meitām, kuŗas tēvs pārāk izlutinājis, lielu mantu līdzī dodams. Pasakā Laimes vērduš Skalbe rāda, ka nabaga pirtnieks Ansis kļūst nežēlīgs skopulis, kuŗa dvēseli sarkans naudas velns sagrābis savās rokās. Pasakā Pelnušķīte Skalbe tēlo, kā nelaimīga meitenīte remdējas dailes sapņos un fantazijās.

Jaunlaiku jeb modernai pasakai tagadnes domas un centieni. Aiz tā iemesla arī jaunlaiku pasaku stils izkopts, jūsmīgs un romantisks kā jau pasakā.

Balada ir dzejotā valodā sacerēta stāstu dziesma, kuŗas saturs ņemts no teikām vai vēstures notikumiem, piem. Ausekļa Beverīnas dziedonis, Pumpura Imanta un Plūdoņa baladas: Jumis atriebējs, Tīreļa noslēpums, Goetes Meža tēvs.

Baladā apstrādāta drausmīga un cēla viela, kas teiksmainā formā ietērpta. Jumis, druvas auglības dievs, atriebj jaunajai saimniecei, ka tā nav devusi ziedu. Krituša varoņa gars atriebj ciema iedzīvotājiem un ganam par to, ka nav pieminējuši viņa dusas vietu (baladā Tīreļa noslēpums). Goetes baladā Meža tēvs bērns slimības murgos ierauga dīvaini daiļu meža tēvu un viņa meitas, kas draud mazo vārguli nolaupīt. Bērns tiešām vājībā mirst, un teiksma kļūst patiesība.

Vēstures notikumus un varoņus balada teiksmaini izpušķo. Kronikas ziņu par mūku, kas dziedājis svētas dziesmas, kad igauņi uzbrukuši Tāivalda pilij Beverīnā, Auseklis pārvērtis lielā tautas dziedonī, kas tautu izglābis ar dziesmu varu.

Slavenā Pumpura baladā libiešu ciema vecāko Imantu, kas kaujā uzvarēja bīskapu Bertoldu, dzejnieks iztēlojis par visas tautas glābēju, latvju brīvības zīmbolu.

Baladaš saturs cēls un dīvaini daiļš. Vēstīdama par dieviem, varoņiem un cīnītājiem, balada izteic saturu svinīgos vārdos, pantos un ritmos. Balada bieži beidzas traģiski, satric lasītāju, to pacildinādama.

Poema ir plašāks dzejots vēstījums par varoņiem un censoņiem.

Seno laiku tautas dziedāja teiksmainas dziesmas par dieviem un varoņiem, to cīņām. Grieķu „Iliadā“ apdziedāts bruņinieku cīņas ap Troju un „Odisejā“ varoņa maldī un dēkas, atgriežoties dzimtenē. Somu varoņu un dievu teikas apvienotas lielā poemā, Kalevalā. Jaunlaiku poemas apdzied censoņus, kas cīnījušies tautas un cilvēces labā.

Mūsu rakstniecībā pieminam Pumpura Lāčplēsi un Plūdoņa modernās poemas Atraitnes dēlu un Uz saulaino tāli.

Pumpura Lāčplēsis ir tautas varonis, kas cīnās ar latvju tautas ienaidniekiem, apspiedējiem, sevišķi Melno bruņinieku. Lāčplēša dēkās, ceļojumos iepītas daudz teikas par dieviem, dievu dēliem, Ziemeļmeitu un to pretiniekiem velniem, raganām, burvjiem un sumpurņiem. Lāčplēsis uzvar ļaunos garus. Viņš cīnās Daugavas krastā ar Melno bruņinieku, kuŗu reiz iemetis atvarā, izgādādams tautai brīvību un laimi.

Plūdoņa pņemu varoņu centīgi jaunekļi, kas lielām cerībām dodas dzīvē, cerēdami lielas lietas, bet traģiski aiziet bojā. Atraitnes dēls un jaunais gulbis abi idealisti, kuŗus ikdiena neapmierina, bet tālumā viņa nenoteikti nākotnes ideali. Pārdroši viņi dodas cīņā, pārāk daudz cerē un tāpēc iet bojā. Viņu dzīves cīņiņš notēlots daiļos un aizrāvīgos pantos, kas uz mudina, iedrošina lasītāju meklēt cēlākas domas, labāku dzīvi.

Poemas stils ir jūsmīgi romantiskš, sevišķi Plūdoņa darbos, kas satur daudz skaistu un cildenu pantu, valodas, vārdu un ritmu muziku.

Ko episkā dzeja notēlo? Romāns, stāsts, novele tēlo īstenību, pat ikdienas darba sviedrus un ciešanas. Minētie parastie episkās dzejas veidi mums tagad tuvāki un labāk saprotami, kaut tēlo dzīves ēnas puses, bet toties satur neliekuļotu un nemākslotu patiesību, tagadnes cilvēka domas un centienus, viņa labākās atziņas un iemantoto gudrību. Īstenības dzeja atspoguļo tagadnes cilvēku un sabiedrību.

Turpretim dzejota epika, fabula, modernā pasaka, idile, balada un poema, aizvilina lasītāju iedomātā teiku, pasaku pasaulē, vai nākotnes sapņos un cerībās, varoņu cīņās un uzvarās. Dzejotās epikas saturs ir romantiskš, īstenai dzīvei pretējs. Cilvēka brīvo garu nespēj nekāda ikdienas vara pagalam noslodzīt: reizēm viņš sarausta važas un aizlido pagātnes atcerēs un nākotnes sapņos. Aiz tā iemesla dzejotais vēstījums stilā mākslots, saskandināts jūsmīgos pantos, daiļos ritmos, izteikts salīdzinājumos, metaforās un zīmbolos.

Dramatiskā dzeja.

Dramatiskā darbība. Drama nozīmē grieķiski darbību. Nevis ikkuŗa dzīves notikuma vai stāsta darbība derīga dramai, tāpēc ka mēdz būt pārāk sīka, vienmuļa un nenozīmīga. Dramai vajadzīga strauja darbība, kas pūlas visus šķēršļus pārvarēt, sprastos mērķus sasniegt vai iet bojā. Dramatiskā darbība ir cīņa, ko izcīna stingri, dramatiski raksturi, piem. vecais un jaunais Indrāni, Indulis Raiņa traģedijā, Roplainis Blaumaņa bēdu lugā Pazudušais dēls. Dramatiskā darbība nepārtraukti norisinā-

jas un nonāk nevairāmā galā; ja varonis uzvar, dramai labvēlīgas jeb pozitīvas beigas, ja zaudē, tad tās nelabvēlīgas vai negatīvas.

Kā drama veidojama. Lasītājam vai skatītājam, lai spētu darbību izprast, vispirms jāzin cīņas apstākļi un jāizprot raksturi. Dramas darbība jāsaprot, jānostāda zināmos apstākļos, vietā un laikā. Savā bēdu lūgā Blaumanis pirmā cēlienā sarunās parāda nevarīgo, labo un apdomīgo Indrānu tēvu, kas bīstas spītņiekam vecākam dēlam mājas atdot. Tas drammas nostādījums.

Dramatiskā darbība nesāktos, ja nenāktu ierosinājums: dēla sieva, viltīgā Ieva, pieviļ Indrānu tēvu, rāidīdama viltotu vēstuli, ka jaunākais dēls nenākšot mājās. Dramas ierosinātājs ir viltņiņeks, krāpņiņeks, intrigans. Lai nodrošinātu stāvokli, Ieva izgādā, ka mājas noņraksta vīram pagasta tiesā.

Kad dramatiskā darbība nostādīta, vajadzīgs sarežģījums, kas izvilina dramatisko cīņu. Sarežģījums mēdz būt niecīgs, šai gadījumā noslēpts gaļas gabaliņš, kas atraisa nobriedušo jau cīņu: novārdzinātie un slimie vecāki atsakās tālāk strādāt.

Dramatiskās darbības attīstījums izveidots nākamās skatos un cēlienās, kad katrs jauns notikums un persona padziļina plaisu tēva un dēla starpā. Interesantas arī darbības svārstības, kad labā Indrānu māte un apdomīgais Kauķēns pūlas tēvu un dēlu samierināt, kas tomēr neaptur drammas attīstījumu, bet tik apgaismo abu pretinieku neiecietību un spītību.

Dramatiskās darbības attīstījuma beigās dēls aizdzen tēvu pirtīnā, kur notiek katastrofa: sapēmis ziņu par tiesas noraidījumu un mātes aklumu, Indrānu tēvs mirst sirds triekā.

Brīnišķās un raibās pasaku dramās, kā Sprīdītī un Zelta zirgā, dramatisko darbību nevar tik pilnīgi un noteikti attīstīt, tāpēc ka tur darbojas pārdabīgi spēki.

Dramatiskā darbība nodalīta atsevišķos skatos, kad uznāk jauna persona, un cēlienās, kas aptver lielāko darbības posmu. Pirmās cēlienās atrodam drammas nostādījumu un sarežģījumu, nākamās attīstījumu un svārstības, priekšpēdējā darbības augstāko kāpinājumu un nobeigumu, kamēr pēdējā — uzvaru vai katastrofu. Dramatiskā darbība nedrīkst izplūst un beigties nenoteikti un mīklaini, lai nezaudētu nozīmi un iespaidu.

Dramas sacerē sarunas formā jeb dialogā, tikai paretam iespraužot monologus, kurā varonis runā

viens pats. Dialogam vajag būt straujā un asprātīgā, kā Blaumaņa lugās, monologam spēcīgā, kā Raiņa dramās. Teicami izveidota dramatiskā darbība un asprātīgs dialogs, noteikti raksturi sniedz dramai lielu izteiksmes spēku, ja skatuves mākslinieki to gaiši, kā dzīvu, nostāda skatītājiem acu priekšā.

Dramas sākumi un attīstība. Dramas sākumi meklējami auglības dieva Dionisa svētkos, kad koņa vadonis un koris dziedāja dziesmas, upurēdami āzi, viņa kalnu postītāju. Dziesmas bij gan bēdīgas par Dionisa nāvi, gan jautras par viņa augšām celšanos. Korī mēdza saģērbt āžu maskās. Dziesma noritēja sarunā koņa vadoņa un koristu starpā. Tādā kārtā cēlies dialogs jeb divruna. Grieķu ziedu laikos no bēdīgiem variantiem izveidojās bēdu luga jeb traģēdija, kas tieši nozīmē „āžu dziesmu“. No jautrām svētku dziesmām attīstījās joku luga jeb komēdija, īstā nozīmē, ciemu dziesma, ko ļaudis mēdza dziedāt svētkos, iedami no ciema ciemā. •

Grieķu teatrs pavisam citādi ierīkots, nekā mūsu: tas ļoti liels un plašs, celts zem klajas debess, un skatuves iekārta nav maināma. Dramu vajadzēja īpatnēji sacerēt un darbībai likt norisināties vienā vietā un nepārtrauktā laikā, tāpēc ka trūka maināmu dekorāciju un aizkara. Grieķu lielās traģēdijas, piem. Aschila „Saistītais Prometejs“ un Sofokla „Antigona“ mūsu laikā grūti izrādāmas.

Jaunlaiku dramās sākumi meklējami 17. g. s., kad angļu dzejnieks Šekspirs sacerējis daudz traģēdiju, komēdiju un dramu. Viņš salauzī grieķu dramās vienības un atļauj darbībai norisināties dažādās vietās un ilgākā laikā. Šekspira teatrim vajadzīga skatuve ar kustināmām dekorācijām, kuras pārmaina katrā cēlienā un nolaiž aizkaru.

Šekspirs nenoskīrī vairs tik stingri kā grieķi traģisko un komisko, sacerē bieži, kā mūsu dienās, dramās, kurās bēdīgais un jautrais sajaukts. Tāds dramās izveidojums atbilst tagadnes laika garam.

Dramatisko rakstnieku, kam pasaules slava, nav daudz: Šekspirs (traģ. Hamlets), Šillers (traģ. Orleans jaunava), Gēte (dramatisks dziedājums Fausts), Hauptmānis (Nogrimušais zvans), norveģu Ibsens (Brands, Pers Gints).

Latviešu pirmā drama Žūpu Bērtulis Jaunā Stendera tulkota (1790. g.) un pārstrādāta no kādas dāņu lugas. Pirmo oriģinālo lugu „Tā dzimšanas diena“ sacerējis Elverfelds (1804. g.). Latviešu teātra un dramās nodibinātājs ir Adolfs Allunāns, kas pirmo reizi sarīkoja teātra izrādi jaundibinātā Rīgas latviešu biedrībā (1868. g.). Viņš sacerējis arī daudz oriģināllugu: Kas tie tādi, kas dziedāja,

Visi mani radi raud, Seši mazi bundzinieki u. c.

Rudolfs Blaumanis sniedzis latviešu teatrim teicamas un nopietnas bēdu lugas: Indrāni, Pazudušais dēls un joku lugas Adolfa Allunana garā, piem., Skroderdienas Silmačos.

Jaunākā laikā Rainis sacerējis dzejotā valodā liela stila traģedijas: Indulis un Arija, Jāzeps un viņa brāļi un arī tautas dziesmu ritnā un garā saskandinājis tautas lugas: Pūt vējiņi, Zelta zirgs.

Traģedija un komedija. Mūsu rakstos kā traģedijas piemērs būtu minams Raiņa „Indulis un Arija”. Indulis ir varonis, kas pūlas tautas brīvību glābt no naidīgām varām: varenā Lietavas karaļa Mindauga un spēcīgā ordeņa. Tāds uzdevums iet pāri viņa spēkiem. Skatītājs jūt līdz varoņa cīņai, pārdzīvo brīvības cīņas svārstības, augdams pilsonīgos tikumos un nīzdams varmākas. Traģedija šķīsta un apskaidro skatītāja garu.

Pretējos nolūkos sacerēta komedija, joku un jautrības luga. Komedijas sacerētājs tēlo sīkus, smieklīgus ikdienas cilvēkus, apkaņodams cilvēciskās vājības un sadzīves ļaunumus un trūkumus. Liela stila komedija satur dzēlīgu satīru par sadzīves ļaunumiem. Tādu komediju mūsu rakstos vēl trūkst. Teicamas un ļoti populāras joku un jautrības lugas sacerējis Blaumanis, piem., „Skroderdienas Silmačos”, „Trīnes grēki”.

Drama uzskatāma par mūsu laikam piemērotu dramatisks dzejas veidu. Viņa ņem vielu no īstenās dzīves, lieto spirtu, visiem saprotamu tautas valodu, nostādīdama mums acu priekšā tagadnes centienus un sadzīves skatus. Zīmīgas un nopietnas zemnieku dzīves dramas sacerējis Blaumanis, piem., „Indrāni” un „Pazudušais dēls”. Abās dramās nopietns temats: tēvu un dēlu, vecās un jaunās audzes nesaskaņas un to bēdīgais gals. Dramatisks rakstnieks piespiež lasītāju nogremdēties sadzīves lietās, tās nopietni apcerēt un izdibināt. Dramas beidzas traģiski un tāpēc nosauktas par bēdu lugām.

Teatra nozīme. Senākos laikos, kad latviešu sabiedrība vēl sāka attīstīties, teātris sniedza vairāk joku, jautrības un dziesmu lugas, lai publiku saistītu, kopotu un mācītu patīkami un lietderīgi laiku pavadīt. Tādus nolūkus sev sprauda Adolfa Allunana teātris. Jaunākā laikā teātris izaudzis par īstu mākslas iestādi, kas spēj izrādīt Šekspira, Ibsena un mūsu oriģinālos dramatiskos darbus. Tie aptver un apgaismo cilvēka dvēseles noslēpumus, tēlo sadzīvi un laikmetu, nosodīdami ļauno,

cildinādami labo. Teātris kļuvis nopietns tautas apziņas modinātājs un audzinātājs.

Liriskā dzeja.

Mūsu lielie daiņu un jaunākās lirikas krājumi satur neskaitāmus jūsmu sacerējumus, kas spēj izteikt, ko latvietis jutis un domājis visos dzīves momentos un visos laikos. Lirika ir dvēseles izpaudums vārdos. Stipras jūtas un kodolīgas domas lirikis izteic īsi un spēcīgi. Bieži viņš runā tieši pirmā personā, bet daždien ietērpj saturu līdzībā, salīdzinājumā, gleznā, paralelismā un alegorijā. Tādā kārtā liriskas izteiksme mēdz būt tieša un netieša. Veidenbaums un Porūks mēdz tieši, Rainis un Skalbe netieši izteikt domas un jūtas. Tiešas izteiksmes piemēri: Veidenbauma „Es atminos rožainus laikus“, „Nost reiz metišu skumību tumšo“, „Uz galu mana dzīve iet“; Porūka „Es nīkstu“, „Vairāk nevaru“. Netiešas izteiksmes piemēri: Raiņa „Kalnā kāpējs“, „Karaļmeita“.

Tautas un mākslas lirika. Daiņu dziedātājs it apzinīgi saka, ka dziesmu viņš dziedot, kādu dzirdējis, nevis pats to darinājis. Daiņu dziedātājs rāda veiksmi dziesmas ātrumā, piemēram, dziesmu karā, izvēlēdams un kombinēdams.

Mitoloģiskas daiņas apdzied dievus dažādos laikmetos, svētkos un svarīgos notikumos.

Ģimenes dziesmas aizņem daiņu lielāko daļu, apdzied latviešu mūžu no šūpla līdz kapam; sevišķi piemināmas kā daiļas bāreņu, kāzu, Jāņu dziesmas.

Dabas dziesmas vairumā saistītas ar bērnu dziesmām un dienām, kad jautrā garā mēdz dziedāt par zvēriem, putniem un sīkiem kukaiņiem. Mežs apdziedāts mežnieku un dravnieku dziesmās, jūra, upes un ezeri zvejnieku un kuģinieku dziesmās.

Darba dziesmas aptver visus saimnieka un gaitnieka dzīves notikumus sētā un muižā, ziemu un vasaru; sevišķi bagātas audēju, vērpēju un malēju daiņas, kas dziedātas ziemas gaŗos vakaros.

Ar darbu saistītas satiriskās dziesmas par muižu, kungu, vagari, starastu, rijkuli. Tās ir sadzīves dziesmas.

Kara dziesmām pieskaitāmas ļoti nopietnas un svīnīgas daiņas par ordeņa mestra un tautas cīņiņiem ar leišiem, prūšiem, krieviem; sevišķi daiļas ir skumjās atvadību dziesmas.

Daiņas apdzied cilvēka likteni un sadzīvi tautai tikamos

vārdos un ritmos; pastāvīgos epitetos, salīdzinājumos, paralelismos, metaforās un figurās, kuŗu vieglums un daiļums palīdz dziedātājam paturēt galvā simtiem un tūkstošiem dziesmu.

Garīgā dziesma uzskatāma par pirmo mākslas dzejas mēģinājumu mūsu rakstos. 17. gadu-simtenī Fūrekērs un viņa skolnieki tulkoja un sadzejoja pirmās garīgās dziesmas, kas daudzkārt labotas un papildinātas, un tagad vēl kalpo ģimenes, draudžu un baznīcas vajadzībām. Jaunākā laikā garīga satura dzejas sacerējuši Neikēns, Allunāns, Pumpurs („Svēts brīdis“), Veidenbaums („Rau, svētku eglīte tik koši“), Porūks, piem., „Ziemas svētkos“.

Oda ir slavas un nopietnas apceres dziesma, kas saskandināta par godu kādam lielam notikumam tautas un valsts dzīvē. Senie grieķi un romieši odās slavināja uzvarētājus sacikstēs un kaŗa laukā. No viņiem arī aizgūts minētais dzejas veids un forma.

18. g. s. vecais Stenders pārtulkoja pāris desmit odu no vācu valodas, apdziedādams dabas jaukumu un krāšņumu, Dieva darbus dabā, nāvi un mūžību. Viņa oda „Tā mūžība“ labākais domu lirikas piemērs, kam prātniecisks jeb filosofisks saturs. Jaunākā laikā odas vairs nemēdz sacerēt.

Patriotiskās dziesmas. Ja tautai un tēvijai draud briesmas, dzejnieki sacerē patriotiskas dziesmas (lat. patria — tēvu zeme), lai uzmudinātu taisnības un brīvības aizstāvjus. Karsti patrioti mūsu rakstos ir Pumpurs, piem., „Imanta“ un Auseklis, piem., „Gaismas pils“, „Beverinas dziedonis“. Patriotiskām dziesmām pieskaitāmas karēivju dziesmas, kas izteic tēvijas mīlestības un cīņas gatavību.

Satira ir izsmiekla dzejolis, kas nosoda sadzīves ļaunumus un netikumus. Satiras sacerējuši Doks, Pērsietis, Veidenbaums un Rainis. Dzejoli „Vistas maisā“ Doks izsmej saimnieka varmācību un piedzīvotāju muļķību un zemību. Veidenbaums izsmej ļaužu glēvumu dzejoli „Vienkāršie ļautiņi“. Ja satira izteikta pāris rindiņās, to dēvē par epigramu; tādas sacerējuši Pērsietis un Rainis.

Eleģija ir skumju dzejolis. Ja dzejnieks pārvarējis sāpes, bēdas un ciešanas un kavējas skumjās atmiņās, viņš sacerē eleģiju, kas satur sēras par pazaudēto un apmierinājumu pēc lielām ciešanām. Eleģiskus dzejoļus sacerējuši Skalbe, Bārda un Porūks, piem., daiļa eleģija „Birzē pogā lakstīgala“.

Domu lirika satur pantos izteiktu pamācību, pārdomu un atziņu, līdzīgu sakāmam vārdam vai parunai. Daiļi domu lirikas piemēri sameklējami Neikēna rakstos, piem., „Oliņa jūrmaalā“, „Vai tavs mūžs kam lieti der“.

Lirika izteic tautas jūtas, domas un centienus no seniem līdz jaunākiem laikiem. Klaušu laikos tautas dziesma pavadīja latvieti visās gaitās, remdinādama viņa ciešanas un izmisumu. Tautiskā laika lirika modināja nospiesto latvieti no dziļā verdzības miega. Jaunākā laika lirika izteic tagadnes ilgas, nemieru un ideālus. Lirikas izteiksme pamazām attīstījusies no vienkāršās un nemākslotās daiņu valodas līdz sarežģītam modernās dzejas stilam. Tagad ikviens dzejnieks raksta īpatnējā stilā: Veidenbaums dzejo asā un straujā izteiksmē; Aspazija ir daiļskanīga un muzikāla; Porūks — sapņaini jūsmīgs, Skalbe un Bārda dzied maigās un trauslās gleznās; Rainis spēcīgi romantiskā valodā.

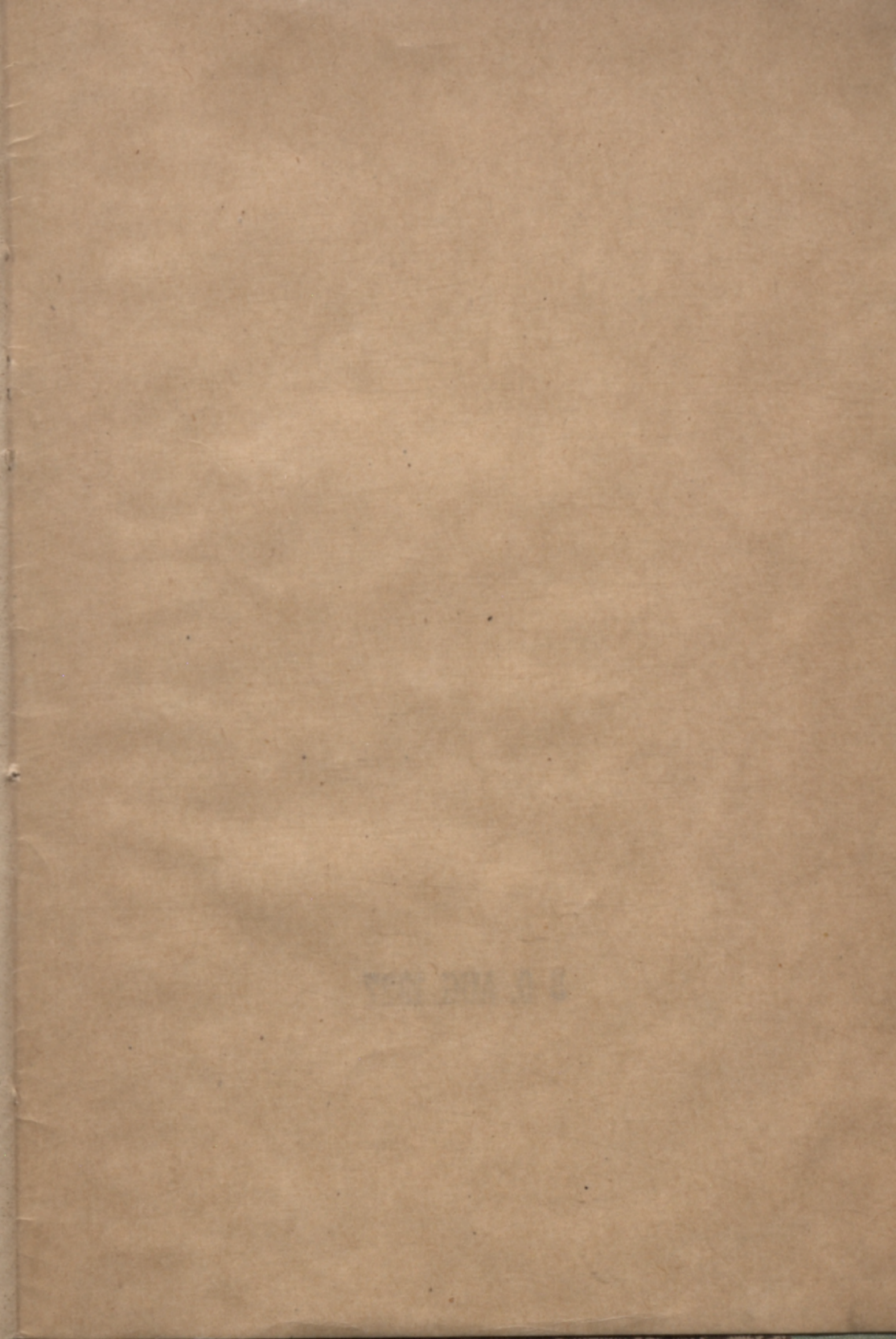
Rakstniecība citu mākslu vidū. Rakstniecība ir valodas un vārdu māksla, turpretim glezniecība lieto līnijas un krāsas, skulptūra tēlo marmorā, granītā, mālā, liedina figuras metalā; arhitektūra izteic līnijas un samērus lokos, spraišļos un samēros; muzikā izskan ritmos un skaņās.

Valodas un vārdu daile ļoti plaša un vispusīga. Viņa tēlo ārējo pasauli kā glezniecība un tēlniecība un izteic sirdsjūtas kā muzika un celtniecība.

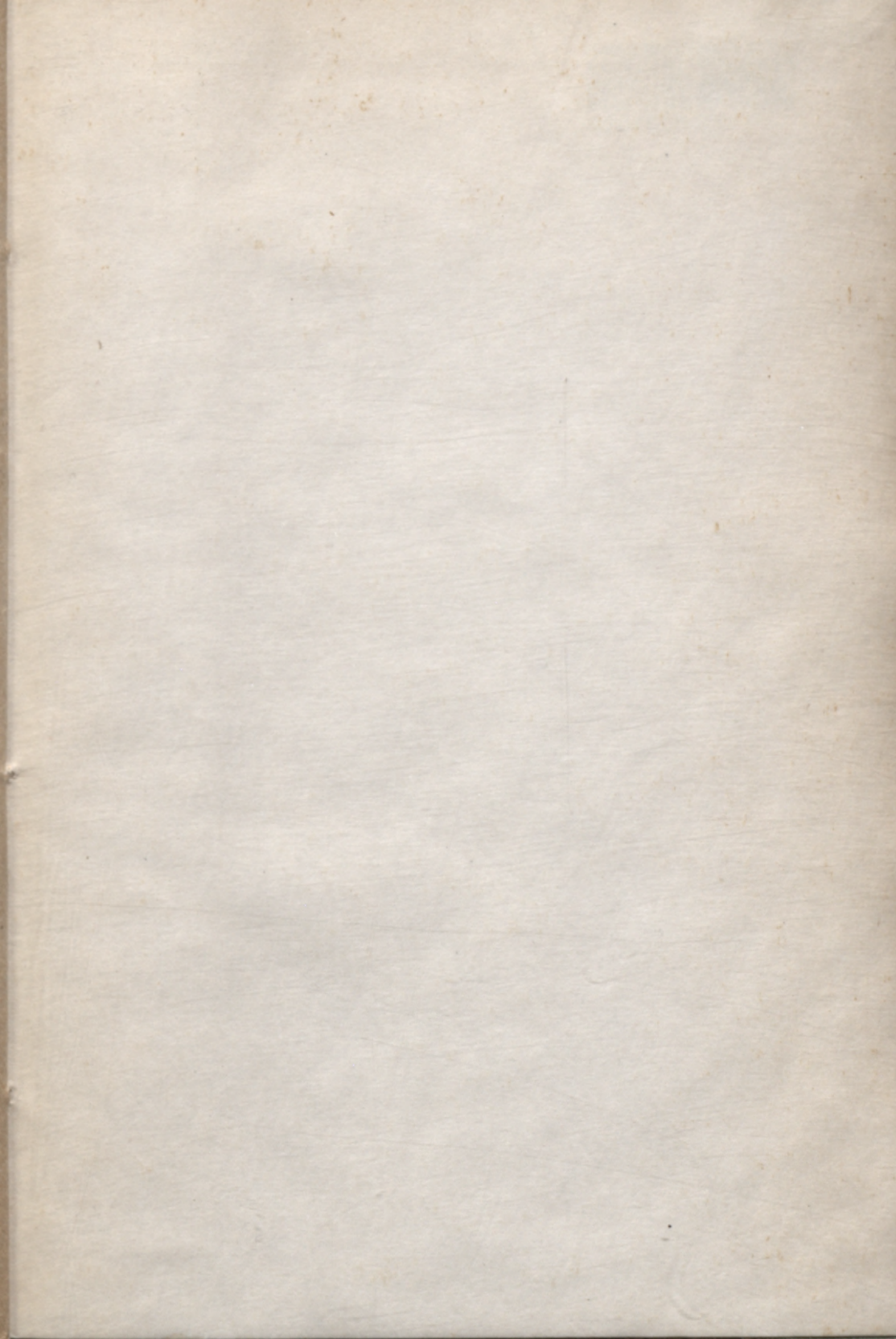
Rakstniecības darbi ierosina gleznotāju zīmēt dažādus tipus un skatus, ar kuņģiem ilustrē izdevumus (ilustrācijas). Drama nodarbina dekorāciju un kostimu zīmētājus, kas rūpējas par skatuves iekārtojumu un aktieņu ietērpu. Ja kompozitors dramu (libreto) komponē, tad iznāk muzikāla drama, opera, kurā apvienotas vārdu, skaņu un gleznu māksla. Lirika saistās ar muziku: komponēto tekstu dzied korī vai vienatnē; tā rodas koŗa vai solo dziesmas.

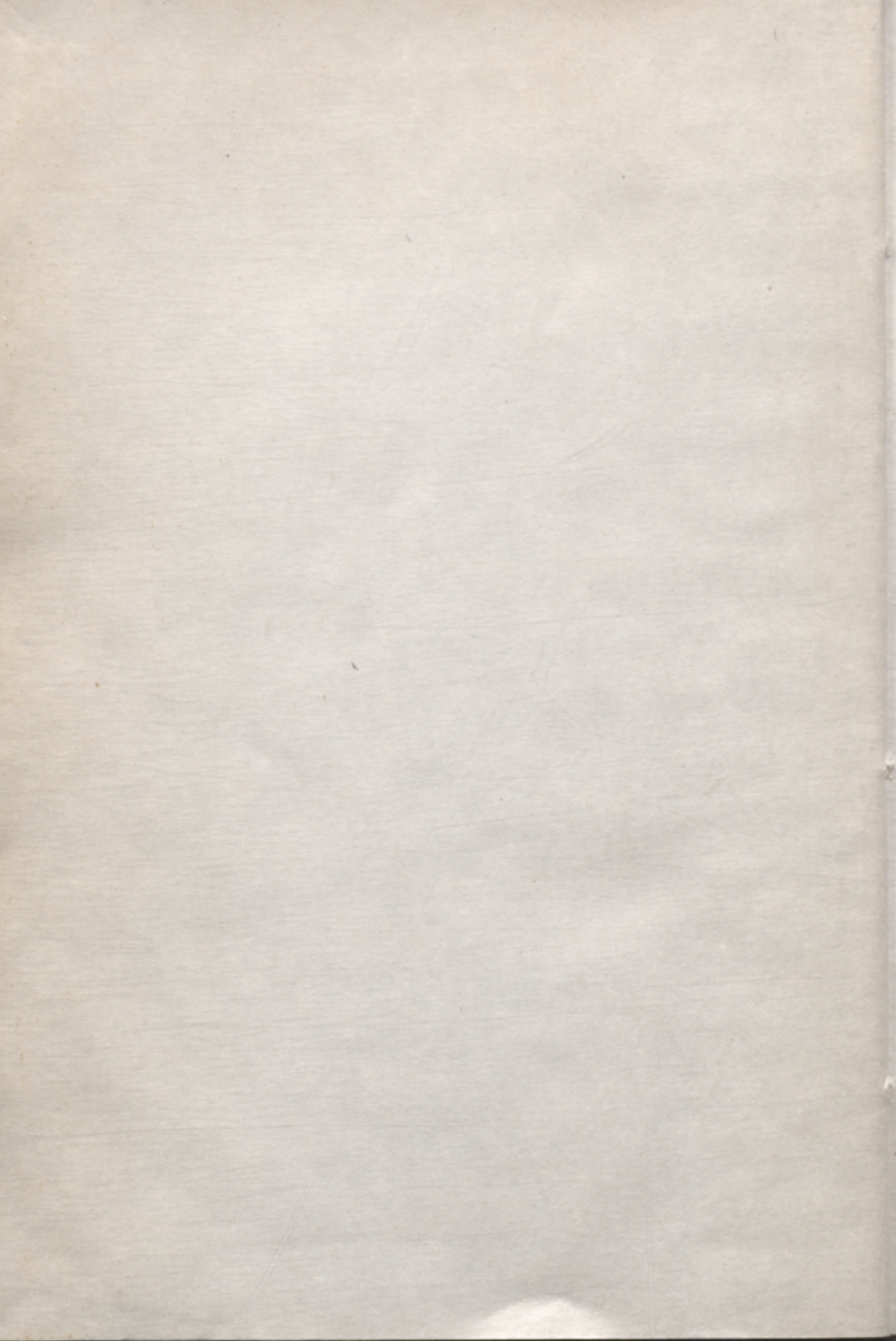
Mākslas spēj daiļi jeb estētiski izteikt ārējo pasauli un cilvēka sirds jūtas un domas, ietērpjot tās vārdos, skaņās, krāsās un līnijās vai iekalot akmeni un metalā.

30. AUG. 1927

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304009420